

Az elvont moralitás kritikája

VLAGYIMIR TYENDRJAKOV: LESZÁMOLÁS

„Harcolj a gonoszszággal...!” „Ne várd, hogy helyetted más bánjon el veled!” — mindenekelőtt erre tanította a gyerekeket Arkagyij Kirillovics Pamjatnov, a derék irodalomtanár. Arra, hogy soha, semmilyen körülmények között se alkudjanak meg a rosszal, mert csak így válhatnak tisztességes és boldog emberekké. S fogékony lelkű tanítványa, Kolja Korjakin kilencedik osztályos tanuló — épp ezen imperatívuszok szellemében — megölte édesapját. Előre megfontoltan, a morális igazságszolgáltatás pátoszával. Ama meggyőződés jegyében, hogy az élet — az elemi erkölcs — parancsát teljesíti, amikor könyörtelenül végez iszákos, garázda, a családnak valóban tengernyi szenvedést okozó apjával. De a *tényen* ez sem változtatható: kegyetlen *gyilkosság* történt, a morális tanítás — úgy tűnik — szörnyű bűn, jóvátehetetlen tragédia forrása lett. A regény egyik vonulatában a középponti alakok ezt a félelmetes antinómiát élik át, gyötrő vívódásokban jutva el a megoldáshoz, a föltoluló kérdésekre adott katartikus erejű válaszokhoz.

„Harcolj a gonoszszággal...!” — e követelmény mélyen humánus tartalma: evidencia. Tyendrjakov műve azonban arra figyelmeztet, hogy az ilyen végletesen elvont erkölcsi normák *csak* közvetítésekkel irányíthatják a konkrét egyének konkrét választásait és tetteit, mert általuk — absztrakt jellegük folytán — még nem lehet különbséget tenni az élet ezerarcú, alapvetően eltérő minőségű konfliktushelyzetei között. Ezek az ideák *önmagukban* — tehát a konkrét helyzetek különös meghatározottságainak, a morál erkölcsi kontrolljának kiiktatásával — szinte tetszőleges cselekvésmódokhoz vezethetnek. A fiú így *valóban* az eszmény (és önnön moralitása) szellemében ölte meg apját, hiszen az elvont követelmény nem zárja — eleve nem zárhatja — ki a szélsőséges akció választásának esélyét. Az elv és a tett az általánosság e szférájában még harmóniába illeszkezhethet. Kolja vétkeisége abból ered, hogy teljességgel figyelmen kívül hagyta konfliktusának, helyzetének sajátosságait, a morál nevében emiatt súlyosan megsértette az erkölcsösség érvényes és humánus normáit, az alapvetően tisztességes szándék — a gonoszág elleni küzdés — rosszul választott, a szituáció emberi alkatával összeférhetetlen cselekvési formában objektiválódott. Mert a morális eszmény és az erkölcsösség harmóniájának megőrzésére itt *reális* lehetőségek sora kínálkozott volna. A fiú erkölcsi — s persze: jogi — vétkeisége *ezért* nem lehet kétséges. Tette semmiképp sem igazságszolgáltatás: tragikus tévedésből fakadó súlyos bűn...

De ezéért erkölcsileg nemcsak ő felelős, hanem azok is, akik a differenciálatlan morális eszmények bármilyen áron való követésére szólították. Erre döbben rá tanára, amikor az elvont ideál és a gyilkosság diabolikus kapcsolatát felismeri. Arkagyij Kirillovics a nagy irodalmi alkotások kimagasló hőseinek tetteiből vezette le diákjainak az ívelő erkölcsi eszményeket. S ebben még semmiféle tévedés sincs, hiszen a irodalom — lényegéből fakadóan — magatartásformákat, emberi viszonyok modelljeit is közvetíti. A komoly hiba abban rejlik, hogy a jelentékeny művekben megelevenített *végső határhelyzetek* mércéjét és alternatíváit emelte a gyerekek *mindennapjainak* vezérlőjévé. A nagy forradalmárok, a kivételes — egy-egykor humánus lehetőségeinek csúcspontjait reprezentáló — emberek morálját kérte számon tőlük, az erkölcsös magatartás feltételeként. Végzetesen kimarad tehát a közvetítés: a társadalom konkrét erkölcsének világa, s a hangsúly így az elvont eszményekre és az *én* merőben szubjektív moralitására tevődik. Nem véletlen, hogy a gyerekek ideálképét Andrej Zseljabov, a terrorista forradalmár, vagy az árulóvá lett fiát hidegvérrel meggyilkoló kozák atamán, Tarasz Bulba testesíti meg. Minden napi konfliktusaikban is ők alkotják a mércét, s ezért csak a szélsőségesen radikális

tetteket ítéli *valódi* cselekvésnek. S e mérce szerint minden más alternatíva már megalkuvásnak tűnik. Kolja megalapozottan mondhatja tanárának: „Az utóbbi időben születlenül a maga szavai dörömböltek a fejemben: harcolj, harcolj, ne várj! Én meg vártam, rongy embernek, puhánynak tartottam magam.”

Arkagyij Kirillovics kétségtelenné váló felelősségét csak nyomatékosítja, hogy osztálytársai Kolját nem egy tragédia okozójának és áldozatának, hanem rendíthetetlen hősnek tekintik, aki bátran követte eszményei sugallatát. Amikor a fiúval — tetteivel — közösséget vállalnak, saját nosztalgiáikat is megfogalmazzák, már-már egyenlőségjellet téve a forradalmárok akciói és Kolja cselekedete közé. Borzongató helyzet tárul elénk: az iskolapadokban magános hősjelöltek ülnek, akik a múltbeli forradalmárok, ultraradikális magatartású héroszok tetteit szeretnék megismételni — tizenéves mindennapjaikban. Elveikkel szemben a tanár ellenérvei hatástalanoknak bizonyulnak: a hősiesség — a végtelenség — bűvöletében élő fiatalok számára a hétköznapi konfliktusok adekvát — ám szükségszerűen kevésbé látványos — megoldásának változatai nem vonzóak, nem példászerűek. A téves, végzetesen egyoldalú és ahistorikus értelmezésű eszményekre alapozott nevelés tehát veszedelmesen megbosszulja magát: elszakítja a gyerekeket saját valóságuktól, rendkívül megnehezíti számukra a konkrét lehetőségek és feladatok hiteles felismerését. Az eredmény és a jóhiszeműen kitűzött cél között éles ellentét feszül: az elvont morális eszmények vállalása itt csak rezignáció vagy fanatikus türelmetlenséget szülhet. Vagyis: boldogtalanságot — olyan szenvedést, mely feltétlenül elkerülhető lett volna. A kényszerhelyzetben levő Arkagyij Kirillovics ezért választja a leleplezés-meggyőzés lehető legradikálisabb útját: a bírósági tárgyaláson kíván szót kérni — tanúként, de *csak* önmagát, korábbi pedagógiai elveit vádolva.

Kolját még szerelme, az érzékeny lelkű, melegszívű Szonya is az erkölcsösség hőseként ünnepli, a regények világát idéző kivételes embernek ítéli, akire maradéktalanul büszke lehet. De a fiú már tudván tudja: megbocsáthatatlan *bűnt* követett el, mely nyugodni többé sohasem engedi. A gyilkosság után szinte azonnal világossá válik számára: apja nem a Gonoszság megtestesítője, akivel szemrebbenés nélkül le kell számolni. Nem az absztrakt erkölcsi negatívítás végtelen képviselője, hanem szerencsétlen sorsú, meghasonlott ember, aki szenvedett vétkeiktől, s akinek magatartásából a *jóság* gesztusai sem hiányoztak. Akit tehát nem lehet, nem szabad elvakultan gyűlölni. Az apa iránti elfojtott, de immár le nem tagadható szeretet kártyavárként omlasztja össze az elvont moralitás elveinek építményét. Képzletében Kolja apjával beszélget, őt várja vissza. Ezzel igazolva: jóvátehetetlen dolog történt. De ezzel tanúsítva a valósággal szembesített elvont ideálok vereségét is.

„Ártatlan kis vétkekből nőnek ki a nagy tragédiák” — a Korjakin család végzetes sorsát számos ember gyarlósága, mindennapi megalkuvása, erkölcsi botlása szövi át, siettetve — szinte előkészítve — a tragikus fordulatot. Az egyik oldalon tehát fokozatosan halmozódnak az önmagukban még jelentékteleneeknek, megbocsáthatóaknak tűnő vétkek, melyek azonban elmélyítik, megállíthatatlanná gyorsítják az apa széthullását, dehumanizálódását. A másikon — a fiú szemléletében és magatartásában — pedig egyre erősebbé válik a radikális cselekvésre sarkalló morális fanatizmus. S a kettő közötti növekvő ellentét a gyilkosságban oldódik föl.

A végső tett háttérében így — közvetve vagy közvetlenül — ismerősök, barátok, rokonok nyilvánvaló erkölcsi vétkei is ott rejlenek, de csak a fiú kerül a vádlottak padjára. Az *erkölcs* és *jog* e szorongató ellentmondását éli át Szulimov főhadnagy, a nyomozást vezető rendőr tiszt. Az ő metamorfózisa a regény világának egyik legmegrendítőbb — s feltétlenül példaérvényű — lelki-eszmélkedési folyamata. Kezdetben csupán a bűnöst, az egyszerű, könnyen lezárható ügy leendő vádlóját látja a fiúban. De később — megismerkedvén a gyilkosságot motiváló körülmények teljességével — már nem pusztán a jogrendet védelmező hivatalnokként, hanem részvétet érző, segíteni vágyó emberként is viszonyul Koljához. A világosnak tetsző eset erkölcsi dilemmák sorát veti föl számára, végül lelkiismeret-furdalása támad, a felelősség nyugtalanító, fölkavaró érzése alól ő sem vonhatja ki magát. S ezáltal

más emberré lesz, akinek át kell értelmeznie hivatását — a mindenkiért számadással tartozunk jegyében.

Leszámolás: a cím a cselekmény kibontakozása során mindinkább kettős jelentésűvé válik, s kiemelt eszmei nyomatékot épp a közvetett szemantikai sík, az absztrakt morális elvekkel (és veszedelmes egyeduralmukkal) való szakítás parancsa szerez. A regény tehát — az összetett írói üzenet lényegét tekintve — a moralitás és erkölcsösség lehetséges harmóniájának követelményét sugallja, ennek nevében szólít a mások iránti felelősségvállalásra. Az árnyaltan ábrázolt jellemek, sorsok öntörvényű mozgásával, a szereplők megélt gondolataival mindvégig összhangban, sohasem didaktikusan. Az olvasó számára ezért növekedik katartikus hatásúvá a mű végkonzekvenciája: „Mindannyian számadással tartozunk a fiúért...”

BALOGH ERNŐ



KURUCZ D. ISTVÁN: ARATÁS 81